

der findes publikationsmuligheder. Men det må understreges, at bogens styrke ligger i undersøgelsen af detaljer. Desuden præsenteres vi for en imponerende litteraturliste (s. 202–216), hvortil kommer fortegnelse over utrykte og trykte kilder (s. 197–202). Forfatterens almene historiske baggrund kan derimod stedvis virke noget svag.

Jørgen Steen Jensen

Hanserezesse. Vierte Abteilung (von 1531 bis 1560). Zweiter Band: 1535 Juli bis 1537. Herausgegeben vom Hansischen Geschichtsverein. Bearbeitet von Klaus Friedland und Gottfried Wentz (†). (Böhlau Verlag, Köln/Wien, 1970). XII + 640 s.

Efter 29 års pause har Hansische Geschichtsverein udgivet endnu et bind Hanserezesse, ved Klaus Friedland og den allerede i 1945 afdøde Gottfried Wentz. Det er 2. bd., omfattende perioden juli 1535–årsskiftet 1537/38, af 4. afdeling, der skulle omfatte årene 1531–1560, idet de tre foregående afdelinger af den store kildeudgave, udgivet af Die historische Commission bei der Königliche Academie der Wissenschaften 1870–1913, omfatter årene henholdsvis 1256–1430, 1431–1476 og 1477–1530.

Efter en indledning med gennemgang af hovedtræk af hansestædernes politiske historie i perioden og en oversigt over bogens kildemateriale, fordelt på arkiver, samt en litteraturliste, følger selve aktmaterialet. Det er samlet omkring hansestædernes enkelte møder og forhandlinger i perioden, syv i alt. Efter korte indledninger og oversigter følger materialet, opdelt i forskellige grupper, dokumenter fra det forberedende arbej-

de, reces, beretninger, bilag osv. En del aktstykker gengives i register og korte indholdsreferater, især hvor man har kunnet henvise til allerede udgivne udtog.

Det omfangsrige bind afsluttes med et stort stednavne- og personregister, en personfortegnelse efter stænder, et sagregister og en konkordans, hvor man ud fra datoangivelser kan finde frem til bestemte aktstykker.

Dette bind bliver ifølge forordet det sidste i den lange udgivelsesrække, der nu omfatter i alt 25 bd., idet man formentlig standser denne. Udgivelsesformen har vist sig stadig mere uegnet for det senere kildemateriale; for 1500-årene er kilder fra fyrsters, kongers og nationalstaters arkiver af større interesse for historikerne end hansestædernes politiske kilder. Hertil kommer, at 1500-årenes hansearkivalier blev svært ramt af krigens og efterkrigstidens tab.

At udgivelsen standser, er beklageligt. Værket er en værdifuld nøgle til et stort kildemateriale. Alene det sidste bind gengiver, refererer eller citerer mere end 1000 aktstykker, hvoraf de 117 findes i Rigsarkivet i København, mens de øvrige fordeler sig på 36 andre arkiver spredt ud over Nord- og Mellemeuropa.

Ole Degn

Gottfried Lorenz: Das Erzstift Bremen und der Administrator Friedrich während des Westfälischen Friedenskongresses. Ein Beitrag zur Geschichte des schwedisch-dänischen Machtkampfes im 17. Jahrhundert (Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der neueren Geschichte e. V. Bd. 4, Verlag Aschendorf, Münster 1969).

Ærkestiftet Bremen kom i det 17. årh. til at spille en meget væsentlig

rolle i den svensk-danske magtkamp. Det hang sammen med, at såvel de svenske som de danske udenrigspolitiske beslutningstagere tænkte i magtbalancebaner. Disse var centreret omkring den internordiske rivalitet, sidst for alvor udløst i Kalmarkrigen. Denne afsluttedes med den fred i Knærød, der blot blev en Versaillesfred. Hovedsynspunktet i Sverige og Danmark var, at det for enhver pris gjaldt om at hindre modparten i at udvide sin territoriale, politiske og økonomiske magt og indflydelse, så man ikke risikerede at bukke under i det nye svensk-danske opgør, som man fandt næsten uundgåeligt, næsten blot et spørgsmål om en gunstig ydre konjunktur. Lykkedes det alligevel rivalen at ekspandere, måtte man også selv i gang. Efter Kalmarkrigen fik Sverige held med sig, idet Gustav Adolf udvidede sin magt kraftigt i det østlige Østersø-område, territorialt på Ruslands og Polens bekostning, magtbalancemæssigt også på Danmarks. Christian IVs ene og gode mulighed for at svare igen lå i Nordvesttyskland, især i Den nedresachsiske Kreds. Dette bragte ærkestiftet Bremen i centrum for hans bestræbelser. Den danske kongemagt kunne vinde en hovedindflydelse i dette stift ved at sikre prins Frederik koadjutoriet og dermed siden selve administrationen her. Blot et koadjutorium ville give Christian IV ret til at intervenere diplomatisk og militært mod en kejserlig og katolsk trussel mod stiftets grænser, ville tæmme de anti-danske Hansestæder og i det hele taget give ham fundamentet til en indflydelsessfære i Den nedresachsiske Kreds, der, som hans rigsråd frygtede, kunne danne basis for en kongelig ekspansionspolitik i Tyskland under protestantisk banner.

I 1621 lykkedes det efter en mili-

tær optrapning og diplomatisk tilnærmelse til Nederlandene og England Christian IV at sikre sønnen koadjutoriet, og desuden vandt han i disse år indflydelse i andre af kredsens territorier. Sverige så skinsygt og nervøst, men afmægtigt til. Indflydelsen i Bremen og i kredsens gav Christian IV chance for at få militær, politisk og økonomisk kontrol over denne, ikke mindst over Elben og Weser, desuden over det vigtige nordvesttyske lejetroppehervemarked, dvs. stærkt forøgede ressourcer til det optrækkende opgør med Sverige. Det blev i den situation Sveriges store held, at Christian IV i Kejserkrigen 1625–29 led det nederlag, der forpligtede ham til at opgive sin nordtyske indflydelsessfære, og som for første gang gav Gustav Adolf chancen for at skabe en modsvarende svensk magtposition her. Denne blev udnyttet fra 1630, hvorved den hidtidige dansk-norske territoriale omklamring af Sverige i det hele afløstes af en tilsvarende svensk. Svenskernes nederlag ved Nördlingen i 1634 gjorde det ganske vist muligt for Christian IV at gennemtrumfe valget af Frederik til administrator i ærkestiftet Bremen, men Sveriges militære position i Nordtyskland var dog fortsat alt for stærk til, at Christian på basis af Bremen-administrationen kunne opnå en egentlig indflydelsessfære som før Kejserkrigen. Ærkebispens og stænderne i stiftet måtte nemlig slutte en neutralitets-traktat med Sverige, der i realiteten gjorde stiftet til svensk indflydelsessfære med lidet spillerum for Frederik til at føre en selvstændig, for slet ikke at tale om svensk-fjendtlig politik.

Christian IV kunne dog ikke opgive den danske kongemagts traditionelle magtkamp med Sverige trods

idelige advarsler fra sit rigsråd, der så med mistillid på og søgte at modarbejde kongens aktive nordtyske politik. For at demonstrere sit krav på Danmarks overvejende dominium maris Baltici, som Sverige nu mindre end nogensinde var villig til at anerkende, strammede Christian IV sundtoldpolitikken mere og mere, hvorved han kastede Nederlandene næsten i armene på Sverige. Desuden søgte han ved en fredsmæglingspolitik mellem Sverige og kejseren, ledsaget af allianceforhandlinger med denne, at modarbejde og nedbryde Sveriges magtstilling i Nordtyskland, ikke mindst i det Pommern, der i svensk hånd nedbrød sammenhængen i det danske Østersødominium. Det blev baggrund for, at Axel Oxenstierna og Sverige i 1643 startede Thorstenssonkrigen. Den svenske sejr her betød det afgørende magtbalanceskifte i Østersøen og satte den danske konges indflydelse ved de vestfalske fredsforsøge helt ud af spillet. Tilmed erobrede den svenske general Königsmarck under krigen imod den omtalte neutralitetstraktat ærkestiftet Bremen, som Axel Oxenstierna i det væsentlige på grund af magtkampen med Danmark siden ikke ville give slip på igen, men ved fredsforshandlingerne i Osnabrück og Münster sikrede Sverige, oven i købet som sekular besiddelse. Dermed havde Sverige yderligere strammet sin omringning af Danmark, og, vigtigst af alt, umuliggjort en ny ekspansion i Nordvesttyskland fra den danske kongemagts side, samtidig med, at man havde sikret sig et eminent udgangspunkt for et angreb på de tilgrænsende Hertugdømmer og Jylland. Først under Den store nordiske Krig måtte man atter opgive dette.

Selv om Bremen-problematikken således, som skitseret, er af evident

betydning for forståelsen af den dansk-svenske magtkamp i det 17. årh., er den hidtil i så henseende blevet forsømt i den historiske forskning. Det er derfor kærkomment, at tyskeren Lorenz har sat sig for at skildre den i tiden fra Brömsebro-freden 1645 til den vestfalske fred 1648. Bogen, der er en dissertation, falder i tre afdelinger.

I del A (s. 7–51) redegør forf. i en ganske synspunktrig og pædagogisk, vel især for tyske læsere, der må forudsættes mindre bekendt med den nordiske problematik, bredt anlagt oversigt for den nordiske magtkamps forløb fra 1618 til 1644, dvs. fra den danske kongemagt for alvor satte sin offensiv ind i Nordtyskland og indtil svenskerne erobrede ærkestiftet. Blandt ret få indvendinger mod denne oversigt kan nævnes, at forf. (s. 16) glemmer hovedmotivet til Christian IVs uforsigtige indgriben i Kejserkrigen, jalousien mod Sverige og frygten for et svensk direktorium. Tillige refererer han (s. 12) forkert det danske rigsråds definition af grænsen for det danske dominium maris som løbende »zwischen Bornholm und Gotland« (jvf. Erslev, Aktst. I s. 336).

I del B (s. 52–114) redegøres der for ærkestiftets (ret perifere) placering under de langvarige dansk-svenske fredsforsøge i Brömsebro (kap. I); desuden for kampen om Bremervörde og for ærkebisp Frederiks og Christian IVs forgæves forsøg på at vinde stiftet tilbage (kap. II); endelig for det gesandtskab til Stockholm i vinteren 1645–46, som ærkebispens lod affærdige for i henhold til Brömsebrofredens art. 38 at forhandle med Sverige om ærkestiftets restitution. Disse forhandlinger betegner forf. som stort set spilfægteri fra svenskernes og ikke mindst fra Axel

Oxenstiernas side (kap. I). Dette er med rette, idet denne danskerhader og overvejende nordisk orienterede politiker ikke kunne drømme om at afgive et for magtkampen mod Danmark så strategisk vigtigt område.

I den centrale del C (s. 115–89) gøres der endelig meget kortfattet (kap. I) rede for de svensk-kejserske forhandlinger om Bremens skæbne i Osnabrück indtil februar 1646, dernæst meget indgående (kap. II, III og IV) for Frederiks politik på fredskongressen, dels før han blev tronfølger i Danmark, dels før og efter Christian IVs død. Forf. viser, hvor ringe spillerum Frederik havde, idet han ikke var i stand til at øve indflydelse på afgørelserne hverken i Wien, Stockholm eller København. Heller ikke overraskende kommer forf. til det resultat, at ændringerne i Frederiks konstitutionelle stilling i Danmark fik stor betydning for hans politik og dennes forløb på fredskonferencen. Frederik kom ifølge forf. først meget sent og for sent, i slutningen af 1646, til den erkendelse, at han hverken ad diplomatisk eller militær vej havde udsigt til at få sit stift tilbage, hvorpå han nølende gik ind på at lade forhandle om en erstatning for dette, først i form af et andet territorium end Bremen, siden, da også dette viste sig udsigtsløst, i form af en afståelsessum. I forhandlingerne herom havde hans gesandt og kansler Dietrich Reinkingk længe held med sig, indtil også dette glippede med prins Christians død. Denne gjorde nemlig Frederik til tronfølger, hvorefter han var forsørget og ikke ifølge kejseren og Sverige mere kunne tilkomme nogen erstatning. Selv i denne nye situation opgav Frederik kun sine restitutions- og erstatningskrav for ikke at sætte sit valg til dansk konge på spil, idet det danske

råd ikke for fastholdelsen heraf ville risikere en ny krig med Sverige (s. 174 f). Ganske vist gav Frederik efter sit valg til konge afkald på sine rettigheder til stiftet for at befæste sin position i Danmark, men søgte dog utvivlsomt alligevel at holde en dør åben for med en form for retlig begrundelse at kunne starte en fremtidig ny aggressiv dansk Bremenpolitik (s. 184 ff).

Bogens anlæg betinges af det benyttede kildemateriale. Ud over de trykte kilder har forf. udnyttet utrykt materiale i Rigsarkivet i Kbh., hovedsagelig administratorens kancelliarkiv, Regeringskancelli i Glückstadt, samt TKUA Bremen stift; desuden er især Bremen domkapitels arkiv i Niedersächsisches Staatsarchiv i Stade udnyttet. Dette er derimod ikke tilfældet med det betydelige utrykte materiale i Stockholm og Wien. Det kan nok forsvares for Wiens vedkommende, da det på basis af det trykte materiale lykkes forf. at demonstrere hovedlinjen i kejserens politik over for Danmark, der hovedsagelig tillige var hans Bremen-politik: Så længe kejseren kunne håbe på, at Christian IV ville forbinde sig med ham imod Sverige, viste han sig imødekomende over for Frederik og ville ikke overlade svenskerne stiftet; da det håb brast, gik også den kejserlige interesse for Bremen fløjten.

Derimod er det uheldigt, at de utrykte kilder i Stockholm ikke er inddraget. Forf. begrundet det bl. a. med, at Bremen-problematikken ikke blot for kejseren, men også for Sverige kun var et blandt andre og vigtigere spørgsmål (s. 4), men dette strider noget mod hans rigtige fremhævelse af stiftets store strategiske betydning i den svensk-danske magtkamp (s. 1), af, hvorledes Bremen-spørgsmålet under fredskongressen

overhovedet ikke kan forstås uden kendskab til denne, slående rigtigt formuleret sådan: »Schweden bestand auf der Abtretung Bremens weniger um dieses Gebiets willen . . . oder um den Kaiser zu treffen, sondern vor allem aus dem erwähnten Gegensatz zu Dänemark heraus« (s. 191).

Da forf. med sin bog netop har ønsket at give et bidrag til den dansk-svenske magtkamp, burde det utrykte Stockholm-materiale følgelig være inddraget, så meget mere som dette materiale utvivlsomt ville have bidraget til den indgående analyse af motiverne bag de nordiske statsmænds handlinger, uden hvilken magtkampen ikke kan forstås rigtigt. Her står man ved et svagere punkt i afhandlingen. Forf. har interesseret sig meget mere for selve begivenhedsforløbet, for Danmarks, Sveriges og især for ærkebisp Frederiks handlinger, meget mindre for de nok så interessante motiver bag disse. Frederiks lange tøven med at opgive sit restitutionskrav begrundes således ikke mindst med hans »Entschlossenigkeit« (s. 139 sml. s. 15), et karaktertræk hos Frederik, som i øvrigt er blevet overbetonet i historieforskningen. Forf. burde have spurgt sig selv: Hvorfor var Frederik *dengang* ubeslutsom? Hvorpå et svar utvivlsomt var, at han betragtede problematikken ud fra to modsat rettede synspunkter, hvilket lammede hans handlekraft. Dels som den ikke førstefødte kongesøn, der skulle sørge for at skaffe sig selv det bedst mulige udkomme, i hvilken situation han straks burde have sat alt ind på at benytte den gunstige lejlighed til at sikre sig et andet stift. Dels som den prins, der havde store chancer for at blive tronfølger og konge som følge af den barnløse prins Christians store svagelighed; i hvilken situation han måtte

se sagen fra den aggressive danske kongemagts side, for hvem et ubetydeligt stift eller en mindre pengeerstatning med deraf følgende forpligtelse til en retlig opgivelse af Bremenstiftet var af langt mindre interesse end en fastholden af retskravet til dette vigtige ærkesæde. Et andet karakteristisk eksempel på forf.s mindre interesse for motiverne findes s. 138, hvor han som en slags forklaring på Christian IVs tilbageholdenhed med støtte til Frederik ud over finansnøden skriver: Kongen »scheint . . . auch nicht mehr viel Interesse an der Bremer Frage gehabt zu haben«. Hvorfor?

Skavanken hænger sammen med, at forf. i for høj grad har betragtet udviklingen i magtkampen ud fra et statsadfærdssynspunkt, Danmark som en helhed, Sverige ligeså (omend i mindre grad), uanset staten som aktør er en abstraktion. Ganske vist nævnes modsætningen mellem krigs- og fredspartiet i Sverige, ligeså det danske råds indflydelse på Christian IVs og ærkebisp Frederiks politik, men kun ret sporadisk (se således s. 105 f, 142 f, 86 f, 174 f). Da den svenske og især da den danske udenrigspolitik indtil statsomvæltningen 1660 ikke kan forstås uden hensyntagen til den (i Danmark meget kraftige) konstitutionelle magtkamp mellem konge og rigsråd, burde denne i langt højere grad være draget ind i skildringen. De betydningsfulde danske rådsaktører i udenrigspolitikken handlede under hele Trediveårskrigen ikke blot som repræsentanter for staten (Danmark-Norge-Hertugdømmerne) eller for den danske kongemagt, men også som repræsentanter for det danske rige og for sig selv (Corfitz Ulfeldt), dertil ikke mindst som repræsentanter for deres egen stand (til dels bortset fra svigersønner som

Hannibal Schested), dvs. i skarp konkurrence med og modstrid mod den enevoldstilbøjelige kongemagt. Generelt burde det således være nævnt, at en hovedbaggrund for rådets modstand mod den danske kongemagts aktive Tysklandspolitik var, at denne, hvis den lykkedes, ville give kongen langt større råderum end hidtil over udenrigspolitikken udformning og retningslinier på bekostning af rigsrådets, hvilket også ville føre til en mindskelse af rådets magt indadtil over for kongemagten. Det ville nok så godt som det lidet sigende »im Grunde gennemmen« (s. 62) forklare de danske rådsesandters ringe interesse for Bremen i Brömsebro. Christian IVs svigtende støtte til Frederik i hans sidste år i den Bremen-sag, som han i 1621 kaldte »det kæreste, mig i verden er« (Egh. Br. I s. 213), bliver også mere forklarlig, hvis den ses ud fra magtkampen konge-råd. Christian IVs hele aggressive udenrigspolitik over for Sverige havde nemlig spillet fallit med nederlaget i Thorstensson-krigen, hvorfor kongen siden var nødt til at tage langt større hensyn til rådets defensive linie i udenrigspolitikken end hidtil, ikke mindst hvad angår den Bremen-politik, som rådet aldrig havde kunnet døje.

Kort sagt, bogen ville have vundet i dybde, hvis forf. havde været mindre i pagt med den mere traditionelle historieforskning med dens større vægt på selve det ydre begivenhedsforløb, mere i pagt med den moderne politologiske forskning med dens større vægt på selve beslutningstagningen (the decision-making process).

Disse kritiske bemærkninger skal dog ikke fordunkle, at forf. inden for sine rammer har skrevet en grundig bog, der ikke mindst giver god be-

sked om Frederiks politik og de retlige problemer i forbindelse med stiftets omtumlede skæbne. Forf. har ligeledes i det hele benyttet sine kilder varsomt og kritisk og er vel orienteret i litteraturen. Endelig fortjener det at nævnes, at han i et langt exkurs (s. 224-48) er kommet til en utvivlsomt rigtigere vurdering af Dietrich Reinkingks statstanker end den herskende og således argumenterer for, at disse i højere grad end hidtil troet svarer til grundtankerne i Kongeloven.

Leo Tandrup

J. O. Bro-Jørgensen: Heinrich Carl Schimmelmänn, en studie i skatmesterens fortid. (Fremad, 1970). 252 s.

Forhenværende arkivar ved Rigsarkivet, J. O. Bro-Jørgensen, har med dette arbejde ønsket at kaste lys over den del af H. C. Schimmelmännns liv og virke, der ligger forud for dennes indtræden i dansk tjeneste i begyndelsen af 1760'erne.

Fremstillingen bygger på et ganske omfattende arkivalsk materiale, hvis geografiske spredning på udmærket vis illustrerer Schimmelmännns vidtstrakte virkefelt.

Et kort, indledende kapitel om Schimmelmännns første fremtræden – hvori Bro-Jørgensen navnlig koncentrerer sig om at sandsynliggøre, at Schimmelmännns første (og i øvrigt mislykkede) forsøg i forretningsverdenen fandt sted i Hamburg – fører frem til bogens hovedafsnit, hvor kildematerialet flyder rigeligere.

Omkring 1750 optræder Schimmelmänn i kompagniskab med en vis Joseph Bolza, der allerede fra begyndelsen af 1740'erne havde været travlt optaget af at udnytte de fremragende